

УДК 94:355.[453:623.1/.3]084:35.433(091)“1914/1918”

DOI <https://doi.org/10.35433/history.112081>

Дацюк Олена,
старший науковий співробітник
Національного музею
України у Другій світовій війні, м. Київ
novodfort@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6394-1663>

ВОЄННИЙ АЛЬБОМ “ЗАВОЙОВАНІ РОСІЙСЬКІ ФОРТЕЦІ”: НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918)

Анотація

*Метою роботи є аналіз історії фортець, зображених на листівках «Воєнного альбому “Завойовані Російські фортеці”», видавництва Knackstedt & Co. Дослідження доповнює відомості про філокартичні видання періоду Першої світової війни та допомагає у розширенні знань з військової архітектури та осмисленню стратегічного значення фортець у контексті війни та міжнародних відносин того часу. **Методологія.** Під час написання статті був використаний метод історизму, який дозволив здійснити аналіз фотографій і поштових листівок, що зображають завойовані фортеці. Зображення є свідченням військових подій. Дослідження історії фортець здійснюється крізь призму культурної спадщини. Під час дослідження проводилась і атрибуція зображень. Робота містить також фотодокументальний аналіз поштових карток, що є не лише мистецькими творами, а й історичними документами, які відображають реальні військові події. **Наукова новизна статті** полягає в комплексному підході до аналізу культурних і історичних аспектів використання фотолістів, що зображують завойовані кайзерівською Німеччиною російські фортеці під час Першої світової війни. Зокрема додані біографії німецьких фотографів – Р. Сеннеке та А. Кюлевіндта, які є маловідомими в україномовній історіографії. **Висновки.** Розглянуті в статті поштові картки з маленького військового альбому є цінним джерелом, яке наочно відображає масштаби та інтенсивність боїв Першої світової війни. Подальші дослідження можуть зосередитись на пошуку відсутніх карток альбому «Завойовані російські фортеці» та інших 35 малих військових альбомів, а також на вивченні архівних матеріалів. Це дозволить доповнити історію завойовань російських фортець та вивчити вплив військових альбомів на суспільство і культуру того часу.*

***Ключові слова:** філокартія, Перша світова війна, воєнний альбом, фортеці.*

Постановка проблеми. Дослідження присвячене аналізу історії фортець, які були завойовані кайзерівською Німеччиною під час Першої світової війни (1914–1918). Фото-лістівки, що увійшли до альбому, є частиною культурної спадщини мілітарного мистецтва та можуть бути цінним джерелом для вивчення історії та архітектури фортець. Зокрема,

досліджуються листівки, які відтворюють образи та види цих укріплень. Аналізується значення цих листівок як джерела історичної інформації та їх вплив на формування відображення подій того часу. Дослідження розширює наше розуміння військової архітектури та стратегічного значення фортець у контексті Першої світової війни та міжнародних відносин того часу. В процесі атрибутування листівок визначається їхнє значення в період використання, не лише як засіб письмової комунікації, а й як засіб передачі зображення реальних подій. Фотографії зруйнованих фортець використовувалися для підвищення морального духу німецьких солдатів і цивільного населення. Це демонструвало військові досягнення Кайзерівської Німеччини в період Першої світової війни, зокрема після боїв на Східному фронті, успіхи в знищенні російських укріплень і фортець, що зміцнювало віру в перемогу німецької армії.

Зокрема в статті додані біографії німецьких фотографів, інформація про яких відсутня в україномовних джерелах. Нариси біографій можуть допомогти краще зрозуміти історичні події та обставини Першої світової війни.

Одним з аспектів, що входять до загальної постановки проблеми, є оцінка музейних фото-листівок альбому, як джерела інформації про військові події та їх наслідки.

Під час написання статті використовувались різні методи дослідження, головним серед яких є аналіз документів – дослідження ілюстративної інформації, що міститься на поштових картках. Також застосовувався аналіз результатів попередніх досліджень для виявлення загальних тенденцій та закономірностей. Описовий метод – визначені об'єкти для опису (альбом з сімома поштовими листівками), створений детальний опис предметів дослідження (фортець та місцевості зображених на поштових картках). Метод класифікації – впорядкування інформації, яка допомагає в структуруванні опису. Метод історизму – досліджено події та процеси у їх історичному контексті з використанням даних з різних епох.

Музейний предмет «Маленький воєнний альбом “Завойовані російські фортеці”» містить інформацію та фотографії про завоювання російських фортець під час Першої світової війни. Основна гіпотеза полягає в тому, що дослідження цього матеріалу дозволяє краще зрозуміти стратегічні аспекти воєнних операцій, вплив завоювання фортець на хід війни та їхню роль у формуванні культурної та історичної спадщини регіону. Аналіз фотографій та документів може розкрити нові аспекти військових подій та принципи воєнної стратегії того періоду, а також збагатити наше розуміння про минуле та його вплив на сучасність.

Видання, публікації та виставки, присвячені темі фотографій та поштових карток Першої світової війни є надзвичайно популярними і представлені у достатній кількості. В українській історіографії більшість

наукових праць присвячено листівкам, в основі яких фотознімки, зроблені на території Галичини у 1914–1915 рр. «З карабіном і фотоапаратом. Як солдати творили воєнні листівки зі Срібної Землі» (Маркович М., 2022). «Поштова марка і листівка – світовий тренд репродуктивних творів живопису та графічного мистецтва» (Берлач О., Лелик Я., 2023). Використання листівок як методів пропаганди, в статті «Пропаганда – зброя масового знищення (період Першої світової війни)», досліджував О. Лахтар (Лахтар О., 2014). Готуючи статтю, автор, в основному, опирався на праці іноземних авторів, оскільки саме вони найбільш глибоко досліджували історію використання листівок, присвячених темі Першої світової війни, серед них – «Перша світова війна у Східній Пруссії на німецьких поштових листівках» (Костяшев Ю., 2016), «Допомога війні, патріотизм і мистецтво: державне виробництво листівок із зображеннями Австрії 1914 – 1918 років» (Bürgschwentner J., 2013), «Виробництво німецьких листівок із зображеннями на Західному фронті 1915–1916 років на прикладі зображення церковного дзвону Маркіль (Департамент Північ, Франція)» (Spennemann D., 2023), «Візуалізація Східного фронту: війська та оглядова фотографія під час Першої світової війни» (Manikowska E., 2016).

Предметом наукового дослідження став «Das kleine Kriegs Album “Eroberte russ. Festungen”» (пер. з нім. «Маленький воєнний альбом “Завойовані російські фортеці”») (рис. 1). Випуск 16. Видавець: Knackstedt & Co, Гамбург 22. Вага: 40 г. Мова: німецька. Розмір: 10×15 см. Стан альбому задовільний – обкладинка злегка потерта, кути заокруглені, папір дещо потемнів. Альбом був придбаний автором статті на сайті Violity на початку 2024 р.

Рис. 1. Передня палітурка «Маленького воєнного альбому “Завойовані російські фортеці”».

Альбом складався з 10 відривних поштових карток, проте зараз в альбомі налічується лише 7 листівок, 3 поштові картки ймовірно були

надіслані. На зображальній стороні кожної поштової картки – фото завойованих німцями російських фортець або прикордонних міст. На зворотній стороні – місце для написання повідомлення та адрес одержувача й відправника.

На останній сторінці альбому вказано, що випущена серія налічувала 35 альбомів, кожен з яких складався з 10 відривних поштових карток (рис. 2).

Рис. 2. Задня палітурка «Маленького воєнного альбому "Завойовані російські фортеці"».

Характеризуючи альбом необхідно згадати історію листівок та польової пошти. Від початку поширення поштових карток, Німеччина стала світовим лідером у використанні нового виду комунікації. Згідно з офіційною статистикою, у Німеччині, напередодні Першої світової війни поштові картки випускали 2810 підприємств, серед яких були як величезні видавничі компанії, так і невеликі друкарські майстерні та книгарні, оскільки це була дуже прибуткова справа (Костяшев Ю., 2016).

Німецька польова пошта мала ефективну та розгалужену структуру, листи та листівки доставлялися безоплатно та швидко. Контроль над польовою поштою здійснювали два види цензури – армійська та поштова. Застосування кількісних методів дозволило виявити таку особливість кореспонденції польової пошти, як явне переважання листівок над листами – і в напрямку з фронту до тилу, і безпосередньо в тилу. Велика кількість листів з тилу на фронт пояснювалося зокрема громадськими установками, які вимагали активної моральної підтримки солдатів. Саме листування забезпечувало безперервний інтенсивний зв'язок між фронтом та тилом (Sadler N., 2014).

З початком Першої світової війни малюнки та фотографії з театру бойових дій почали мати підвищений попит. Воєнні кореспонденти, професійні фотографи та тисячі любителів з фотоапаратом зрозуміли, що за негативи з полів битв можна отримати непогані гроші, оскільки масове

тиражування фронткових листівок приносило видавцям величезні кошти (Лейдингер Х., 2014).

Один з фотографів, чії роботи увійшли до військового альбому – Роберт Сеннеке (1885 – 1940). Надзвичайно велика кількість його робіт зберігається в архіві Ульштейн (нім. Ullstein)¹, це понад 1100 фотографій. Роберт народився в місті Піріц (пол. Pyrzyce), одними з його перших робіт були спортивні фотографії (він також брав участь у змаганнях як олімпійський марафонець). Пізніше Сеннеке організував власне фотографічне видавництво, наймав до шести фотографів, працював за кордоном і пропонував свої фотографії міжнародним видавцям. Роберт був призваний під час Першої світової війни та працював офіційним військовим фотографом. У ці роки він подорожував Францією, Фландрією, Грецією та Туреччиною. Під час Першої світової війни Сеннеке заразився малярією, яку не змогли діагностувати протягом багатьох років, що в кінцевому підсумку призвело до психічного розладу, і його помістили в Бранденбурзьку психіатричну лікарню, де він помер 8 червня 1940 р. в Люббені, Німеччина (Olympedia).

Перша поштова картка в альбомі під номером 477². Нім. An der von den Russen verbrannten Stadt und Festung Rozan. (477. У спаленому росіянами місті-фортеці Ружань (Польща, Східна Пруссія. ПСВ)) (рис. 3). Фотограф Р. Сеннеке.

Рис. 3. Поштова картка «У спаленому росіянами місті-фортеці Ружань».

¹ Архів Ullstein є одним з найбільших архівів в Німеччині, що містить велику колекцію фотографій, а також ілюстрацій та документів, що охоплюють широкий спектр тем і періодів. Цей архів був створений компанією Ullstein Verlag, видавничим домом, який займався виданням газет, журналів та інших періодичних видань. (Hung, J.)

² Нумерація поштових карток в альбомі не має послідовності, всі номери різні.

Ружан (пол. Różan) – місто на річці Нарев Мазовецького воєводства Маківського повіту, 80 км на північ від Варшави. Нині Польща.

У XIX ст. в місті відбувалися бої та сутички Листопадового (1830 – 1831) та Січневого (1863 – 1864) польських повстань. Згідно з царським указом 1869 р., 19 травня 1870 р. Ружан втратив свої міські права. Царський уряд перетворив місто Ружан на поселення і включив його до гміни Селунь, в Ружані розміщувався царський гарнізон.

На початку XX ст. в місті Ружан російською імперією була побудована фортеця, що складалась з комплексу укріплень – трьох фортів, які утворювали кільце навколо міста, та двох земляних редутів¹ у безпосередній близькості від мосту, які слугували центральною стіною та артилерійською батареєю. Вся система укріплень призначалась для захисту північно-західного кордону Російської імперії від наступу німецьких військ зі Східної Пруссії.

Під час Першої світової війни відбувалися бої за укріплений Ружанський міст, які призвели до значних людських втрат – близько тисячі російських і німецьких солдатів, загинули у цих боях. За час бойових дій, від артилерійських обстрілів німецьких військ було зруйновано 90% будівель міста. У ніч з 20 на 21 липня росіяни залишили Ружан і відступили на схід, попередньо зруйнувавши міст через Нарев. Укріплення і казарми перебували в руках німців до кінця війни. 12 листопада 1918 р. місто зайняли війська Польської організації військової. (Łaskarzewski, W).

На фото зображена церква Святої Анни в Ружані, що розташована за 750 метрів на схід від Форту I. Церква заснована ще в XVI ст., проте багатозово перебудовувалась. На фото – залишки храму, який було перебудовано у 1907 – 1913 рр. завдяки старанням пароха² Ремігіуша Янковського та пароха Клеменса Савіцького, за проектом архітектора Стефана Шиллера. Храм практично повністю був зруйнований артилерійськими обстрілами під час Першої світової війни. Відновили Храм в період з 1940 по 1977 рік. (Diecezja Łomżyńska).

Картка 473. Нім. Vor der brennenden Zitadelle von Brest-Litowsk. Deutsche Soldaten mit den Bergungsarbeiten beschäftigt (Цитадель у вогні Брест-Литовськ. Німецькі солдати зайняті рятувальною роботою) (рис. 4). Фотограф Р. Сеннеке (нім. R. Sennecke).

---

¹ Редут – польове укріплення у вигляді багатокутника із зовнішнім валом та ровом

² Парох – парафіяльний піп.

Рис. 4. Поштова картка «Цитадель у вогні Брест-Литовськ. Німецькі солдати зайняті рятувальною роботою».

До початку Першої світової війни фортеця Брест-Литовськ виглядала таким чином: ядро фортеці було застарілим укріпленням бастионного¹ типу загальною протяжністю фронтів близько 6,5 км з водяними ровами та цегляними казематами під валгангом². Бастионна частина фортеці Брест-Литовськ виконувала функції центральної огорожі – тут концентрувалися адміністративні та господарські будівлі необоронного характеру, аж ніяк не захищені від вогню сучасної артилерії. На відстані 3-4 км від внутрішньої огорожі було розташоване кільце фортів другої лінії, які, треба відмітити, повноцінними фортами не були. Що стосується зовнішньої фортової лінії, проект якої передбачав 14 фортів, то на момент мобілізації були побудовані лише два форти та чотири проміжні казарми, будівництво ще двох фортів завершувалося, та було влаштовано п'ять будівельних майданчиків, на яких велись роботи. Називати їх фортами можна було лише умовно. Таким чином, у зв'язку з неготовністю фортеці до оборони, в останній момент було прийнято рішення не обороняти її, а лише вивезти цінне майно. В ніч на 1 серпня 1915 р., під час загального відступу, фортеця була залишена, та частково підірвана російськими військовими. Вона знаходилась в руках німців до кінця 1918 р., потім перейшла під контроль поляків.

На фото зображена одна з казарм фортеці, що була зруйнована вже під час Другої світової війни (Rudi R., 2004).

Картка 474. Нім. Der Zugang zur Festung Iwangorod mit der zerstörten Brücke (Südseite) (474. В'їзд до Івангородської фортеці зі зруйнованим мостом (південна сторона)). На фото зображені Люблінські ворота Демблінської фортеці (рис. 5). Фотограф Р. Сеннеке (нім. R. Sennecke).

¹ Бастионний тип укріплення — це система оборонних споруд, що має форму бастионів – п'ятикутних укріплень, що складаються з 2 фасів, 2 фланків та куртини.

² Валганг – верхня частина оборонного валу у вигляді горизонтальної тераси, зовні захищеної бруствером (невисоким земляним насипом).

Рис. 5. Поштова картка «В'їзд до Івангородської фортеці зі зруйнованим мостом».

Демблінська фортеця (зазвичай відома як «Цитадель Демблінська») – це оборонна споруда, яка розташована в місті Демблін, що розташовується у південно-східній частині сучасної Польщі. Фортеця була побудована в XIX столітті, під час російської анексії цієї території. Укріплення являло собою цитадель, що складалася з п'яти бастионних фронтів, побудованих між 1838 і 1845 рр. на правому березі Вісли, на північ від впадіння річки Вепш. Двічі, у 1838 та 1853 рр. вона була фланкована двома люнетами¹. Форт Горчаков був побудований як плацдарм на лівому березі в 1847 році. У 1878 – 1882 рр. на відстані 4 км від залізничного мосту на південь від цитаделі було збудовано сім окремих фортів. (Twierdza Dęblin).

У 1909 р. з'являється наказ про повну ліквідацію фортифікаційної оборонної лінії на Віслі, внаслідок чого Івангородська фортеця була залишена армією. На початку Першої світової війни фортеця перебувала в жахливому стані: фортечні стіни пошкоджені, вали та рови, порослі чагарниками, занедбані та вологі через часті розливи річок Вісли та Вепша. Не кращим був стан внутрішніх приміщень головного корпусу та окремих фортів. Тож проведені термінові роботи з приведення фортеці в бойовий стан не сильно врятували ситуацію на фронті. Битва під Дембліном була однією з найкривавіших у цей період війни. За підрахунками, з обох сторін загинуло майже 100 000 солдатів. Після завершення битви під Дембліном і відходу фронту розпочалась модернізація та реконструкція фортеці.

На фото зображені одні з двох парадних воріт, що ведуть до цитаделі Демблінської фортеці (Варшавські ворота нині не збереглися). Ворота побудовані у неороманському стилі в першій половині XIX столітті. Міст, що мав пролягати через рів до воріт, розібраний. (Twierdza Dęblin).

На наступних поштових картках – фотографії Альфреда Кюлевіндта. Альфред Кюлевіндт (нім. Alfred Kühlewindt) (1870 – 1945) – німецький

¹ Люнет – польова фортифікаційна споруда, що складалася з 2 фасів та 2 фланків і відкрита з тилу.

фотограф і один із найвідоміших військових фотожурналістів. Кюлевіндт здобув професію фотографа в Лейпцигу та Відні, мав власні фотостудії. Під час Першої світової війни Кюлевіндт, як «придворний фотограф», знімав маневри та робив військові знімки для Верховного командування армії, особливо зі східного театру війни. (Akg-images). Помер 30 січня 1945 р. в Бад-Франкенхаузені, Німеччина.

Картка 471. Нім. Fort I der Kehlkaserne im Zentralwerk der Festung Ossowiec mit ihren bombensicheren Fenstern (Форт I Кельказерне в центральній частині Осовецької фортеці з бомбозахищеними вікнами) (рис. 6). Фотограф А. Кюлевіндт (нім. A. Kühlewindt).

Рис. 6. Поштова картка «Форт I Кельказерне в центральній частині Осовецької фортеці з бомбозахищеними вікнами».

Осовець – це місто в Лодзинському воєводстві на південному заході Польщі, розташований в Осовецькому повіті, неподалік від міста Перезлав. Фортеця Осовець зіграла значну роль в історії Першої світової війни. У 1914 р. тут розгорнулася одна з найвідоміших і загалом найбільш важливих битв між Центральними державами та Російською імперією – Битва під Осовцем. Ця битва відбулася в рамках Галицько-Лодзинської операції Центральних держав і призвела до значних людських втрат з обох сторін.

На фото безпечна казарма на території Форту I Осовецької фортеці. Будівництво Осовецької фортеці Російською імперією розпочалось у 1795 р., після третього поділу Речі Посполитої, в районі, що мав стратегічно важливе значення. Через місто Осовець пролягав єдиний шлях зі Східної Пруссії та Австрії до західних районів імперії – Вільно, Гродно, Мінську та Бресту.

Цитадель, форт I або центральна ділянка Осовця була побудована вздовж залізниці Луцьк-Білосток між 1882 і 1890 рр. разом із фортом II (Зажечний) на північ від залізничного мосту. Невдовзі після 1900 року було збудовано ще два форти та декілька батарей: форт III (Шведський) та IV (Новий) на плато на південний захід від цитаделі (Rudi R., 2004).

Під час Першої світової війни фортеця Осовець була обложена і тричі штурмувалась німецькими військами, у тому числі із застосуванням хімічної зброї. Гарнізон покинув фортецю в період з 18 по 23 серпня 1915 р., у зв'язку із несприятливою для росіян стратегічною ситуацією на фронті. Перед тим як відступити, російські війська встигли знищити частину укріплень.

Після відновлення незалежності Польщі та виходу німців з польських земель, 23 лютого 1919 р., фортеця була зайнята польською армією.

У 1998 р. в будівлі безпечної казарми Форту I, завдяки зусиллям Осовецького фортифікаційного товариства, був створений музей. Оскільки територія форту належить збройним силам Республіки Польща (Війську Польському), відвідування можливе лише організованими групами з екскурсиводом. У музеї представлені військові колекції від царського періоду до наших днів. (SZUWARY).

Картка 444. Нім. Die bombensicherung Festungswerke von Libau. Hofphot. Kühlewindt. (444. Бомбозахисні укріплення Лібава) (рис. 7). Фотограф А. Кюлевіндт (нім. A. Kühlewindt).

Рис. 7. Поштова картка «Бомбозахисні укріплення Лібава».

Місто Лібава розташовано на заході Латвії, на березі Балтійського моря. Тепер місто має назву Ліпепая. Укріплення міста будувалися в кілька етапів, зокрема в період між кінцем XIX і початком XX ст., в цей період місто було важливим морським портом і військовою базою Російської імперії. Після Російсько-японської війни (1904) місто втратило статус фортеці. З початком Першої світової війни, вже 20 липня 1914 р. фортеця піддавалась бомбардуванню, після чого був відданий наказ російського командування знищити фортечні батареї та радіостанцію, кілька суден та залізничний міст через канал. Через два дні надійшов новий наказ – захищати місто всіма силами, але часу на укріплення міста не залишалося. 24 квітня Лібаву обстріляли німецькі крейсери, а о третій годині ранку 25 квітня, після запеклого бою, німецький загін під командуванням майора Клука зайняв Старе місто, а потім і фортецю (Лібава. Енциклопедичний

словник Брокгауза та Єфрона). Тому на фото поштової картки ми бачимо лише руїни форту.

Картка 472. Нім. Grodno – An den Festungswerken. (Гродно – «На укріпленнях») (рис. 8). Фотограф невідомий.

Рис. 8. Поштова картка «Гродно – “На укріпленнях”».

За свою історію місто було центром різних адміністративно-територіальних одиниць Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії, Радянського Союзу та незалежної Білорусі. З 1991 року місто є обласним центром Республіки Білорусь й розташоване неподалік державного кордону з Польщею та Литвою.

Про будівництво портової фортеці віддав наказ Микола II, в результаті був затверджений план, що складався з 13 фортів, 42 опорних пунктів. Дев'ять з тринадцяти фортів (№ I – IX) розташовувалися на лівому березі річки Німан та чотири (№ X – XIII) – на правому. Друга лінія оборони складалась з п'яти земляних фортів колишньої Гродненської укріпленої позиції.

Гродно, як фортеця, була спроектована, як маневрова фортеця тет-де-пон¹ на Німані, але її будівництво було розпочато лише за рік до війни; в ній не було належного озброєння, укомплектованого гарнізону та в будь-якому відношенні фортецею в 1914 р. вважатися не могла, хоча продовжувалася називатися фортецею. У зв'язку з цим, в ході Першої світової війни у вересні 1915 р. місто було захоплене кайзерівськими військами. В період 1915 – 1919 рр. Гродненська фортеця використовувалася німецькою армією.

На фото листівці зображений форт № III фортеці Гродно з двома солдатами кайзерівської армії. Форт № III один із фортів фортеці з досить довгим бетонним бруствером. Він розташовувався біля села Лабно (зараз

---

¹ Тет-де-пон – передмостове укріплення.

село Лабно-Огородники), на захід від Гродна. Будівництво тривало з 1913 по 1915 р.

Форт мав контролювати дві дороги у напрямку річок Августов і Липськ, в дефіле¹ яких він розташовувався. Форт мав трапецієдальний вигляд у плані накреслення, зі зламаними бічними фасадами. У плечових кутах розташовувалися бетонні барбети². У напільному фасі бруствера було влаштовано укриття для чергової частини. Під барбетамі були артилерійські льохи. Протиштурмові гармати ховалися у центральному сквюзнику³. В укритті напільного фаса був влаштований спуск у потерну⁴, що з'єднувала його з кофрами⁵. Тут же знаходився вихід до наглядового посту. У казематах бічних фасів було влаштовано кремальєри⁶.

Будівельні роботи на форті продовжувалися до останнього дня. Робітники залишили його за кілька годин до початку штурму фортеці. (Фортеця Гродно).

Картка 470. Нім. Deutsches Militär passiert den Markt der besetzten Stadt Ciechanow, südlich Przasnysz. (Німецькі військові проходять ринок в окупованому місті Цеханув, на південь від Пшасниш) (рис. 9.).

Рис. 9. Поштова картка «Німецькі військові проходять ринок в окупованому місті Цеханув, на південь від Пшасниш».

Місто Цеханув розташовано в центральній Польщі, близько 100 км на північ від Варшави.

Під час Першої світової війни бої за місто Цеханув тривали з 10 вересня 1914 р. до 16 липня 1915 р., в результаті німецькі війська

¹ Дефіле – ущелина або вузький небезпечний прохід у важкопрохідному місці.

² Барбет – насипний майданчик за бруствером (земляний вал) укріплення для установки гармат.

³ Сквюзник – наскрізний коридор, розташований перед броньовими дверима в казематі для захисту від попадання у дверний отвір осколків та дії вибухової хвилі.

⁴ Потерна – підземний хід у валу для сполучення між різними частинами укріплення.

⁵ Кофр – оборонна казематована споруда, що розташовується у вихідних кутах ровів за контр-ескарпом (у окремих випадках – за ескарпом), для поздовжньої оборони.

⁶ Кремальєри – зломи, в окопах або брустверах укріпленнь у вигляді зубчастої пили.

окупували місто на 40 місяців (Kalendarium historyczne). Війна призвела до величезних руйнувань та епідемії холери.

2 листопада 1916 р. до Цеханова увійшов 2-й дивізіон артилерії польських легіонів під командуванням капітана Едмунд Нолл-Ковнаці. (Plock.Wyborcza).

Висновки. Розглянуті в статті поштові картки, що увійшли до маленького військового альбому, являють собою цікаве ілюстративне джерело, яке дає можливість наочно представити масштаби та інтенсивність боїв в ході Першої світової війни. Подальші наукові розвідки можуть стосуватися пошуку відсутніх поштових карток маленького військового альбому «Завойовані Російські фортеці», виявлення та дослідження інших 35 малих військових альбомів. Дослідження додаткових джерел і архівних матеріалів доповнять і розширять історію завойованих російських фортець та інших воєнних подій, описаних у малих військових альбомах, будуть сприяти відновленню історичного контексту та обставин, за яких виготовлялись та розповсюджувались військові альбоми поштових листівок. Подальше вивчення військових альбомів дасть змогу проаналізувати їх вплив на суспільство та культуру того часу.

Подяка. Висловлюю вдячність рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література

Андрієвський, І., ред. (1896). Лібава. Енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона. Санкт-Петербург. с. 630–631 [російською мовою].

Берлач, О. та Лелик, Я. (2023). Поштова марка і листівка – світовий тренд репродуктивних творів живопису та графічного мистецтва. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 1(60), 35–40.

З карабіном і фотоапаратом. Як солдати творили воєнні листівки зі Срібної Землі. (б. д.). Локальна історія. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/z-karabinom-i-fotoaparatom-ia-k-soldati-tvorili-voenni-listivki-zi-sribnoyi-zemli/>

Костяшев, Ю., (2016). Перша світова війна у Східній Пруссії на німецьких поштових листівках. HONORIS CAUSA, с. 195-206 [російською мовою].

Фортеця Гродно [онлайн], (без дати). <http://fortressgrodno.by/>. [Дата звернення 3 травня 2024]. Режим доступу: <http://fortressgrodno.by/index.php?id=42> [російською мовою].

Ляхтар, О. (2014). Пропаганда – зброя масового знищення (період Першої Світової війни). *Журналістська освіта на Сумщині: набутки й проблеми: матеріали Десятої міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 14 – 15 травня 2014 р.)*. 42–44.

Лейдінгер, Х. (2014). Візуалізація східного фронту в австро-угорській пропаганді Першої світової війни. *Quaestio Rossica*. (№1). 112–128 [російською мовою].

Alfred Kühlewindt (1870 – 1945) [онлайн], (без дати). <https://www.akeg-images.de/>. Режим доступу: <https://www.akeg-images.de/> [німецькою мовою].

Brama Lubelska, ul. Podchorążych, Dęblin [онлайн], (без дати). *Wyprawomaniak.pl*. [Дата звернення 2 травня 2024]. Режим доступу: <https://wyprawomaniak.pl/trasa-58/> [польською мовою].

Bürgschwentner, J. (2013). War relief, patriotism and art: the state-run production of picture postcards in austria 1914 – 1918. *Austrian Studies*. (21), 99–120 [німецькою мовою].

Hung, J. (без дати). The ‘Ullstein Spirit’: The Ullstein Publishing House, the End of the Weimar Republic and the Making of Cold War German Identity, 1925–77 [онлайн]. *Journal of Contemporary History*. Режим доступу: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022009416669419> [англійською мовою].

Kalendarium historyczne [онлайн], (без дати). *Urząd Miasta Ciechanów*. [Дата звернення 2 травня 2024]. Режим доступу: https://www.umciechanow.pl/informacje_o_ciechanowie/kalendarium [польською мовою].

Laskarzewski, W. (без дати). I Wojna Światowa [онлайн]. *Różan*. [Дата звернення 3 травня 2024]. Режим доступу: <http://www.rozan.hg.pl/> [польською мовою].

Manikowska, E. (2016). Visualising the eastern front: heimatschutz and survey photography during the first world war. *Acta Poloniae Historica*. (113), 113–137. [англійською мовою].

Robert Sennecke [онлайн], (без дати). *Olympedia*. [Дата звернення 3 травня 2024]. Режим доступу: <https://www.olympedia.org/athletes/79627> [англійською мовою].

Różan – Parafia pw. św. Anny [онлайн], (без дати). *Diecezja Łomżyńska*. [Дата звернення 3 травня 2024]. Режим доступу: <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie.1/rozan-parafia-pw-sw-anny.135> [польською мовою].

Rudi, R. (2004). *A Dictionary on Modern Fortification*. Middelburg: PRAK Publishing [англійською мовою].

Sadler, N. (2014). *The First World War. The postcard collection*. Amberley Publishing [англійською мовою].

Spennemann, D. (2023). Production of german picture postcards at the western front 1915–1916 as exemplified by the imagery of the church bell of marquillies (département du nord, France). *Heritage*. (6), 3324–3352 [англійською мовою].

SZUWARY [онлайн], (без дати). *Wayback Machine*. [Дата звернення 3 травня 2024]. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20170813165741/http://szuwarygoniadz.pl/twierdza.html> [польською мовою].

Twierdza Dęblin [онлайн], (без дати). *1914 rok – przed wybuchem wojny światowej*. [Дата звернення 2 травня 2024]. Режим доступу: http://www.twierdzadęblin.cal24.pl/1914_rok.php [польською мовою].

Wyborcza.pl [онлайн], (без дати). *Płock. Wyborcza.pl – Najnowsze wiadomości z Płocka*. [Дата звернення 2 травня 2024]. Режим доступу: <https://plock.wyborcza.pl/plock/7,35681,1574742.html> [польською мовою].

References

Alfred Kühlewindt (1870 – 1945) [online], (bez daty). <https://www.akg-images.de/>.
Rezhym dostupu: <https://www.akg-images.de/>

Andreievskogo, I., red. (1896). *Lipeya*. Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Yefrona. Sankt-Peterburg. s. 630–631.

Berlach, O. ta Lelyk, Ya. (2023). Poshtova marka i lystivka – svitovyi trend reproduktyvnykh tvoriv zhyvopysu ta hrafichnoho mystetstva. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 1(60), 35–40.

Brama Lubelska, ul. Podchorążych, Dęblin [online], (bez daty). Wyprawomaniak.pl. [Data zvernennia 2 travnia 2024]. Rezhym dostupu: <https://wyprawomaniak.pl/trasa-58/>

Bürgschwentner, J. (2013). War relief, patriotism and art: the state-run production of picture postcards in austria 1914 – 1918. *Austrian Studies*. (21), 99–120.

Hung, J. (bez daty). The ‘Ullstein Spirit’: The Ullstein Publishing House, the End of the Weimar Republic and the Making of Cold War German Identity, 1925–77 [online]. *Journal of Contemporary History*. Rezhym dostupu: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022009416669419>

Kalendarium historyczne [online], (bez daty). Urząd Miasta Ciechanów. [Data zvernennia 2 travnia 2024]. Rezhym dostupu: https://www.umciechanow.pl/informacje_o_ciechanowie/kalendarium

Kostiashev, Yu. (2016). Pervaia myrovaia voina v Vostochnoi Prussyi na nemetskykh pochtovykh otkrytkakh. *HONORIS CAUSA*. 195–206.

Krepost Hrodno [online], (bez daty). <http://fortressgrodno.by/>. [Data zvernennia 3 travnia 2024]. Rezhym dostupu: <http://fortressgrodno.by/index.php?id=42>

Lakhtar, O. (2014). Propahanda – zbroia masovoho znyshchennia (period Pershoi Svitovoi viiny). *Zhurnalistska osvita na Sumshchyni: nabutky y problemy : materialy Desiatoi mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Sumy, 14 – 15 travnia 2014 r.)*. 42–44.

Leydinger, K. (2014). Vizualizatsiya vostochnogo fronta v avstro-vengerskoy propagande Pervoy mirovoy voyny. *Quaestio Rossica*. (№1). 112–128.

Markovych M. (2022). Z karabinom i fotoaparatom. Yak soldaty tvorily voieni lystivky zi Sribnoi Zemli [online], (bez daty). Lokalna istoriia. [Data zvernennia 3 travnia 2024]. Rezhym dostupu: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/z-karabinom-i-fotoaparatom-iak-soldati-tvorili-voieni-listivki-zi-sribnovyi-zemli/>

Łaskarzewski, W. (bez daty). I Wojna Światowa [online]. Różan. [Data zvernennia 3 travnia 2024]. Rezhym dostupu: <http://www.rozan.hg.pl/>

Manikowska, E. (2016). Visualising the eastern front: heimatschutz and survey photography during the first world war. *Acta Poloniae Historica*. (113), 113–137.

Robert Sennecke [online], (bez daty). Olympedia. [Data zvernennia 3 travnia 2024]. Rezhym dostupu: <https://www.olympedia.org/athletes/79627>

Różan – Parafia pw. św. Anny [online], (bez daty). Diecezja Łomżyńska. [Data zvernennia 3 travnia 2024]. Rezhym dostupu: <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie.1/rozan-parafia-pw-sw-anny.135>

Rudi, R. (2004). *A Dictionary on Modern Fortification*. Middelburg: PRAK Publishing.

Sadler, N. (2014). *The First World War. The postcard collection.* Amberley Publishing.

Spennemann, D. (2023). Production of German picture postcards at the western front 1915–1916 as exemplified by the imagery of the church bell of Marquillies (département du nord, France). *Heritage*. (6), 3324–3352.

SZUWARY [online], (bez daty). Wayback Machine. [Data zwrócenia 3 kwietnia 2024]. Rezhym dostępu:

<https://web.archive.org/web/20170813165741/http://szuwarogonadz.pl/twierdza.html>

Twierdza Dęblin [online], (bez daty). 1914 rok – przed wybuchem wojny światowej. [Data zwrócenia 2 kwietnia 2024]. Rezhym dostępu: http://www.twierdzadęblin.cal24.pl/1914_rok.php

Wyborcza.pl [online], (bez daty). Płock.Wyborcza.pl - Najnowsze wiadomości z Płocka. [Data zwrócenia 2 kwietnia 2024]. Rezhym dostępu: <https://plock.wyborcza.pl/plock/7,35681,1574742.html>

Z karabinom i fotoaparatom. Yak soldaty tvorily voienni lystivky zi Sribnoi Zemli [online], (bez daty). Lokalna istoriia. [Data zwrócenia 1 kwietnia 2024]. Rezhym dostępu: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/z-karabinom-i-fotoaparatom-iak-soldati-tvorili-voienni-listivki-zi-sribnoyi-zemli/>

Datsyuk O. THE WAR ALBUM “CONQUERED RUSSIAN FORTRESSES”: NEW PERSPECTIVES IN THE STUDY OF THE HISTORY OF THE FIRST WORLD WAR (1914 – 1918)

Abstract

The article aims to analyze the history of the fortresses depicted on the postcards from the Military Album ‘Conquered Russian Fortresses’ published by Knackstedt & Co. The fortresses depicted in the photographs were captured by the army of Kaiser Germany during the First World War (1914-1918). The study complements the information on philcartographic publications of the First World War and helps to expand knowledge about military architecture and to understand the strategic importance of fortresses in the context of the events of the First World War and international relations of that time.

This article applies the method of historicism to examine the photographs and postcards depicting the conquered fortresses. These images are evidence of military events. The study of the history of these fortresses is carried out through the prism of cultural heritage, providing a deep understanding of the strategic importance of fortresses in military campaigns.

In the examination of the postcards, it was important to determine their historical significance and to attribute the images to certain events and processes. For example, the photographs of the Ruzhanska fortress and other objects indicate their strategic importance during the fighting and certain cultural or propaganda aspects of the use of these materials.

Photo-documentary analysis was also used. This is a detailed analysis of postcards, which are not only works of art but also historical documents that reflect real military events. In particular, the article uses this method to study photographs of fortresses that have become part of cultural heritage and military art. By analyzing the images of fortresses, the researcher determines their significance as a source of information about the state of fortifications and the processes of destruction during hostilities.

The scientific novelty of this article lies in a comprehensive approach to analyzing the cultural and historical aspects of the use of photo postcards depicting Russian fortresses conquered by Kaiser Germany during the First World War. Specifically, the biographies of German photographers Robert Sennecke and Alfred Kühlewindt, who are little known in Ukrainian-language historiography, are added. This allows us not only to better understand the technical and artistic aspects of photography, but also to assess the role of war correspondents in shaping the image of war through the media.

The postcards considered from the small military album in this article are a valuable source that clearly reflects the scale and intensity of the battles of the First World War. Further research could focus on finding the missing cards from the album "Conquered Russian Fortresses" and the other 35 small military albums, as well as studying archival materials. This will allow historians to complete the history of the conquest of Russian fortresses and study the impact of military albums on society and culture of the time.

Keywords: *deltiology, First World War, military album, fortresses.*

Dacyuk O. ALBUM WOJENNY „Zdobyte Twierdze Rosyjskie”: NOWE PERSPEKTYWY BADAŃ HISTORII I WOJNY ŚWIATOWEJ (1914–1918)

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest analizie historii twierdz przedstawionych na pocztówkach albumu wojskowego „Zdobyte rosyjskie twierdze, wydawnictwo Knackstedt & Co. Twierdze przedstawione na fotografiach zostały zdobyte przez armię kajzerowskich Niemiec podczas I wojny światowej (1914 – 1918). Badanie uzupełnia informacje o publikacjach filokartystycznych z okresu I wojny światowej i pomaga poszerzyć wiedzę na temat architektury wojskowej oraz zrozumieć strategiczne znaczenie twierdz w kontekście wydarzeń I wojny światowej i stosunków międzynarodowych tamtych czasów.

Metodologia. *Przy pisaniu artykułu zastosowano metodę historyzmu. Przejawia się ona w pracy poprzez analizę fotografii i pocztówek obrazujących zdobyte twierdze. Obrazy te są świadectwem wydarzeń militarnych. Badanie historii tych twierdz odbywa się przez pryzmat dziedzictwa kulturowego, zapewniając głębokie zrozumienie strategicznego znaczenia twierdz w kampaniach wojskowych.*

Podczas badania pocztówek ważne było nie tylko określenie znaczenia historycznego, ale także przypisanie obrazów, czyli powiązanie ich z konkretnymi wydarzeniami i procesami. Na przykład fotografie twierdzy Ruzhanska i innych obiektów wyraźnie wskazują na ich strategiczne znaczenie podczas działań wojennych oraz pewne kulturowe lub propagandowe aspekty wykorzystania tych materiałów.

Wykorzystano również analizę fotograficzno-dokumentalną. Jest to szczegółowa analiza pocztówek, które są nie tylko dziełami artystycznymi, ale także dokumentami historycznymi odzwierciedlającymi rzeczywiste wydarzenia wojskowe. W szczególności w artykule zastosowano tę metodę do badania fotografii twierdz, które stały się częścią dziedzictwa kulturowego i sztuki wojskowej. Analizując obrazy twierdz, badacz określa ich znaczenie jako źródła informacji o stanie fortyfikacji i procesach niszczenia podczas działań wojennych.

Naukowa nowość *tego artykułu polega na kompleksowym podejściu do analizy kulturowych i historycznych aspektów wykorzystania pocztówek fotograficznych przedstawiających rosyjskie twierdze zdobyte przez kajzerowskie Niemcy podczas I wojny*

światowej. W szczególności dodano biografie niemieckich fotografów Roberta Sennecke i Alfreda Külewindta, którzy są mało znani w ukraińskojęzycznej historiografii. Pozwala to nie tylko lepiej zrozumieć techniczne i artystyczne aspekty fotografii, ale także ocenić rolę korespondentów wojennych w kształtowaniu obrazu wojny za pośrednictwem mediów.

Wnioski. *Pocztówki z małego albumu wojskowego omówionego w tym artykule są cennym źródłem, które wyraźnie odzwierciedla skalę i intensywność bitew I wojny światowej. Dalsze badania mogą skupić się na odnalezieniu brakujących kart z albumu "Zdobyte rosyjskie twierdze" i innych 35 małych albumów wojskowych, a także na badaniu materiałów archiwalnych. Pozwoli nam to uzupełnić historię podboju rosyjskich twierdz i zbadać wpływ albumów wojskowych na społeczeństwo i kulturę tego czasu.*

Słowa kluczowe: *filokartystyka, I wojna światowa, album wojskowy, twierdze.*

Статтю надіслано до редколегії 01.07.2024 р.
Статтю рекомендовано до друку 22.08.2024 р.